

מעורבותה של רוסיה בסוריה

אייל זיסר

המעורבות הרוסית-איראנית במלחמה בסוריה החל מספטמבר 2015 הביאה לשינוי מגמה מפתיע במלחמה זו, העשוי להשליך על תוצאותיה. הרוסים הצליחו לבלום את תנופת המורדים ואף להשתלט מחדש על שטחים שנפלו בידיהם, ובכך עלה בידיהם לייצב את מעמדו של המשטר הסורי באותה "סוריה הקטנה" שנותרה בשליטתו - רצועה הנמתחת מדמשק צפונה אל העיר חלב ואל החוף העלווי, מעוזו של המשטר, ודרומה אל עיר הגבול הדרומית דרעא. עם זאת, מעורבות זו לא הביאה להכרעת המורדים ולחיסולו של המרד, אך היא הפכה את רוסיה לשחקן הפעיל והמשמעותי בזירה הסורית ואפשרה לרוסיה לקדם מהלך של הפסקה, גם אם זמנית, בקרבות במדינה, ואף להתניע תהליך מדיני בשיתוף עם ארצות-הברית, שמטרתו להגיע להסדר שיביא לסיימה של המלחמה במדינה.

מילות מפתח: רוסיה, סוריה, איראן, בשאר אל-אסד, פוטין

הקדמה

במלחמת האזרחים בסוריה הסתמן בחודשים האחרונים, מאז הגיעו אל מדינה זו כוחות רוסיים ואיראניים בספטמבר 2015, שינוי מגמה מפתיע העשוי להשליך על תוצאותיה. מלחמת השמד שאליה יצא הציר מוסקבה-טהראן-דמשק ובירות (חזבאללה) נגד המורדים הסורים ותומכיהם עלתה יפה. המיליציות של בשאר אל-אסד ולוחמי משמרות המהפכה של איראן הצליחו, בסיוע אווירי רוסי, לבלום את תנופת המרד שאיימה אך לפני שנה להביא למיטוטו של המשטר הסורי, ויותר מכך, לייצב ולהבטיח את קיומו ואף להשיב לידיה את השליטה בשורה של מאחזים אסטרטגיים בכל רחבי המדינה.

פרופ' אייל זיסר, סגן הרקטור באוניברסיטת תל אביב וכן עומד בראש הקתדרה על שם יונה ודינה אטינגר להיסטוריה בת זמננו של המזרח התיכון.

עם זאת, המעורבות הרוסית-איראנית לא הצליחה להביא להכרעה בשדה הקרב, הגם שזו הייתה, ככל הנראה, מטרתו של המהלך הרוסי. למרות המכות שספגו המורדים, המרד בסוריה עודנו רחוק מסיום. נוכח מאזן הישגים מעורב זה – הצלחה רוסית לייצב את מעמדו של משטר בשאר אל-אסד ולהשיג הישג תדמיתי ותודעתי מול יריביהם באזור ובעולם, ומנגד חוסר יכולתם להביא לסיום המרד – מצאה עצמה מוסקבה נוכח דילמה שבמרכזה השאלה אם להגביר את המעורבות הרוסית במלחמה בסוריה, או למצוא מוצא מדיני שימנע שקיעה בבוץ הסורי.

התשובה הרוסית לדילמה זו הייתה מהלך תלת-שלבי. השלב הראשון – הסכמה להפוגה זמנית בקרבות, שנועדה לאפשר למוסקבה לחשב מחדש את מהלכיה. השני – הפרחת בלוני ניסוי שעניינם הצעה לסיים את הלחימה על בסיס הסטטוס קוו הנוכחי בדרך של הפיכת סוריה למדינה פדרלית, שבה יובטח שלטונם של המורדים על כמה מחבלי המדינה, אך בה בעת יובטח המשך שלטונם של בשאר בדמשק כגחלת לוחשת, שממנה תיוולד ואולי תקום לתחייה המדינה הסורית, באחד הימים. השלב השלישי – הכרזה מפתיעה של נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין, בדבר הסגת כוחותיו מסוריה, לאחר שלדבריו השיגה המעורבות הרוסית את מרבית מטרותיה.

מהלכיה של רוסיה אפשרו התנעה של תהליך מדיני בסוריה בשיתוף עם ארצות-הברית, אף כי הסיכוי להגיע להסדר מדיני כולל נותר נמוך לנוכח הפערים בעמדות שני הצדדים, וחוסר יכולת של מי מן הצדדים להכריע את יריבו. סיבה נוספת היא הקושי הרוסי להשיג הבנות ארוכות-טווח עם וושינגטון, מעבר למטרות הטקטיות שעניינן ייצוב הפסקת האש בסוריה והמשך המאבק בדאע"ש.

בואו של הנס – הרוסים באים וגם האיראנים

רק לפני כשנה נראה היה כי במלחמה המשתוללת בסוריה נוטה הכף לצד המורדים. הישגיהם בקרבות עוררו ספקות באשר ליכולתם של בשאר אל-אסד להוסיף ולהבטיח את שלטונם. הנטייה לצד המורדים באותה עת הייתה תוצאה של דימום בלתי-פוסק בשורות המשטר הסורי, ושחיקה מתמשכת במשאבי כוח האדם שעמדו לרשותו. צבאו של בשאר אל-אסד הפגין מורל נמוך, תשישות ועייפות, ונזקק יותר ויותר לבני העדה העלווית, עדתו של הנשיא הסורי, שנותרו נכונים ללחום ולהיהרג למענו, וכן ללוחמי חזבאללה שנשלחו מלבנון השכנה כדי לסייע לו. המורדים, לעומת זאת, התגלו כחדורי מוטיבציה ונחישות. הם הצליחו במקרים רבים לאחד שורות, וכך, במקום מאות קבוצות מורדים שפעלו ברחבי סוריה, לחמו במשטר אך לעתים אף זו בזו, נותרו ברחבי המדינה בתהליך מעין דרוויניסטי קבוצות בודדות – כולן, אגב, בעלות גוון אסלאמי רדיקלי – שהפגינו לכידות ונטו לשתף פעולה זו עם זו.¹

בחודשים הראשונים של שנת 2015 עלה בידי המורדים להשתלט על מרבית השטח הצפון-מערבי של סוריה, ובראש ובראשונה על מחוז אדליב. הישגיהם אלה העניקו להם מרחב בטוח לאורך הגבול עם טורקיה ואפשרו להם להגביר את הלחץ על העיר חלב, ובנוסף לכך העניקו להם עמדת זינוק לעבר החוף הסורי – מעוזה של העדה העלווית. במקביל הגביר גם ארגון 'המדינה האסלאמית' את לחצו, ועלה בידי לוחמי הארגון לכבוש במאי 2015 את העיר תדמור, המהווה שער כניסה מהמדבר המזרחי למרכזה של סוריה, בואכה חומס. בנוסף הצליחו לוחמי דאע"ש להתקדם במהלך החודשים מאי-יוני 2015 עד לפאתי דמשק, ולמרגלותיו המזרחיים של הר הדרוזים. למורדים היו גם כישלונות לא מעטים. הבולט שבהם היה כישלונה של מתקפת "סופת הדרום" (עאציפת אל-ג'נוב), שבה פתחו כוחות המורדים ביוני 2015 בדרומה של סוריה, במטרה להשתלט על העיר דרעא וסביבותיה.²

נראה היה, אפוא, כי רק נס יוכל להושיע את בשאר אל-אסד מגורל בלתי-נמנע, לנוכח המגמה שהסתמנה בשדות הקרב בסוריה. אלא שמתברר כי במזרח התיכון ניסים הם עניין שיש להביאו בחשבון בהערכות ובתחזיות המומחים. ואכן, נס כזה נזדמן לבשאר בספטמבר 2015, כאשר רוסיה ובעקבותיה גם איראן החליטו לשלוח מטוסי קרב (רוסיים) וחיילים (של משמרות המהפכה של איראן, וכן קבוצות של מתנדבים שיעים מאפגניסטן ומעיראק) להילחם לצידם של בשאר וחייליו.³

הרוסים והאיראנים באים

האסטרטגיה הרוסית ביקשה, למעשה, לחקות את המודל הצ'ני שאותו הפעילו הרוסים במלחמות צ'צ'ניה בשנות התשעים של המאה הקודמת, כלומר, מאמץ צבאי לדכא את המרד בסוריה על ידי הרס שיטתי ומכוון של אזורים נרחבים במדינה, תוך מנוסה או גירוש של האוכלוסייה האזרחית החיה בהם, שנתפסה כתומכת במורדים. אזורים אלו נועדו להיתפס בידי כוחות המשטר, שאותם הובילו בחוד החנית כוחות איראניים או לוחמים של חזבאללה. נראה כי הרוסים השקיעו מאמץ בארגון מחדש של הצבא הסורי ובשיקום יכולותיו המבצעיות, וכן בשיקום יכולות הפיקוד והשליטה של מפקדיו ובשיפור האופן שבו ניהלו את הקרב ממפקדותיהם בדמשק. דיווחים מסוריה ידעו לספר גם על מעורבות של הרוסים בניסיון לקדם הסכמי פיוס למול האוכלוסייה האזרחית בכמה מאזורים של סוריה, כיאה לבעל הבית החדש במדינה הנותן דעתו לא רק לנעשה בשדה הקרב, אלא גם למה שעתידי להתרחש בסוריה ביום שאחרי סיום הקרבות.⁴

האסטרטגיה הרוסית נתנה אט-אט את תוצאותיה. היא העניקה רוח גבית למשטרו של בשאר אל-אסד, בלמה את תנופת הניצחון של המורדים ואף אפשרה לצבא הסורי, מתוגבר בלוחמים איראנים ואנשי ארגון חזבאללה, להרחיב את השטח שבשליטתו. כך למשל עלה בידי הצבא הסורי בראשית שנת 2016 להשתלט על

המרחבים הכפריים סביב העיר חלב, ולכתרה מכל עבריה. בצפון מחוז לאד'קיה עלה בידי הצבא הסורי להרחיק את המורדים ממרבית המאחזים שתפסו, ושמהם איימו לתקוף את החוף הסורי. במרכזה של סוריה עלה בידי המשטר הסורי בחודשים הראשונים של שנת 2016 לדחוק את המורדים ממבואות העיר חומס, ובמארס 2016 הגיעו לוחמיו אל העיר תדמור. באזור דמשק הידק המשטר הסורי את המצור שהביא לתופעות של רעב בקרב האוכלוסייה האזרחית באזורים הכפריים שממזרח לעיר. ולבסוף, באזור דרעא ביסס הצבא הסורי את אחיזתו בראשית פברואר 2016 בציר דמשק-דרעא, לאחר שכבש את הערים שיח' מסכין ועות'מאן. המשטר גם פעל להשגת הסכמי פיוס, שהביאו קבוצות של מורדים באזורים שונים של סוריה לחזור ולחסות תחת כנפיו, לאחר שנאשו מן היכולת לנצחו ולהפילו. אין מדובר במגמה סוחפת, אך זו בכל זאת התפתחות רבת-עניין לעתידה של סוריה.⁵

אחד מן ההישגים החשובים של הרוסים היה חיסולו ב-25 בדצמבר 2015 של זהראן עלוש, מפקדו הכריזמטי של 'צבא האסלאם' (ג'יש אל-אסלאם) – אחת הקבוצות המאורגנות והחזקות בקרב מחנה המורדים. עלוש חוסל בתקיפה מן האוויר יחד עם כמה מפקדים נוספים של הארגון, במפקדה ששימשה אותו באזור הכפרי שממזרח לדמשק.⁶ עלוש נתפס כבכיר מבין מפקדי קבוצות המורדים הסלפיות המתונות שאינן נמנות עם 'חזית הסיוע' (ג'בהת אל-נוסרה) ועם דאע"ש.⁷

מאזן המעורבות הרוסית בסוריה

אולם, לבסוף התברר כי מאזן המעורבות הרוסית נותר מעורב, שכן למרות הישגים בעלי משמעות שנרשמו בשטח, לא הצליחו הרוסים להכריע את המורדים באף אחת מחזיתות הלחימה, ואלו – מוחלשים ומותשים ככל שהיו – הוסיפו להיאבק בנחישות במשטר הסורי ובבעלי-בריתו.⁸ יתר על כן, שר הביטחון משה יעלון גילה בהרצאה שנשא בדצמבר 2015 בפורום סבן בווישינגטון, כי המעורבות הרוסית נועדה במקורה להביא תוך חודשים ספורים להכרעה בשדה הקרב ולייצוב וביסוס מעמדו של המשטר הסורי בחלקה המערבי של סוריה, תוך כיבוש מחדש של השטחים שאיבד למורדים בצפונה של המדינה, סביב הערים חלב ואדליב, ובדרום – באזור דרעא.⁹ בשלב הבא ביקשו הרוסים, כפי שגילה בשאר עצמו בשורה של ראיונות שהעניק לתקשורת, לשים פניהם אל מזרח-המדינה – אל אותם אזורים המוחזקים בידי דאע"ש,¹⁰ אלא שיעדים אלו נותרו רחוקים להשגה. בסופו של דבר, כתישה מהאוויר לא הייתה תחליף ללחימה של כוחות על הקרקע, כלומר, ליכולת ולכשירות המבצעית של הצבא הסורי שהתקשה במלאכה, חרף הסיוע הרוסי מן האוויר ולמרות שתוגבר בכמה אלפי חיילים איראנים, מתנדבים שיעים ולוחמים של חזבאללה. ההישגים המוגבלים שהושגו בכל זאת, אך לצידם היעדר יכולת להכריע את הקרב, והעובדה שהמעורבות הרוסית בסוריה הייתה חלק מ"המשחק הגדול"

שניהלו הרוסים מול המערב גם באזורים אחרים של העולם – משחק שבו מהלכים צבאיים ומדיניים היו משולבים זה בזה – כל אלה עוררו אצל הרוסים עניין ואף צורך בפסק זמן, במטרה למנף את הישגיהם במערכה ולממשם בזירה העולמית ומול דעת הקהל ברוסיה. ואכן, למרות המתח הגואה בין וושינגטון למוסקבה נותרו שתי אלו מחויבות להביא לסיומה של המלחמה בסוריה, שהרי לשתי המעצמות ברור היה כי על אף חילוקי הדעות בכל האמור בעתידה של סוריה, הן ייטיבו לשרת את האינטרסים המיידים שלהן – האינטרס האמריקאי במאבק בדאע"ש והאינטרס של רוסיה בהבטחת מעמדה בסוריה – בדרך של פתרון מדיני ולא בדרך של התמשכות המלחמה, שעלולה הייתה להשקיע אותן במעורבות דמים במדינה זו. עוד באוקטובר-נובמבר 2015 גיבשו נציגי "קבוצת התמיכה הבינלאומית בסוריה" (ISSG) ובראשן ארצות-הברית ורוסיה מפת דרכים לסיום הלחימה בסוריה, ובינואר 2016 אף אמורה הייתה להתכנס ועידת שלום בווינה, שנועדה לקדם מפת דרכים זו.¹¹ לקראת תחילתן של השיחות בווינה כינסה ערב-הסעודית בריאד בדצמבר 2015 למעלה ממאה נציגים של המורדים, שקיבלו את מפת הדרכים שהציעה הקהילה הבינלאומית, ואף הקימו רשות עליונה למשא ומתן עם המשטר הסורי.¹² אבל ועידת השלום שאמורה הייתה להתכנס בווינה בינואר 2016 לא התכנסה, בשל פערים בעמדות בין המשטר הסורי לבין מחנה המורדים. עם זאת ולמרבה ההפתעה הצליחו האמריקאים והרוסים לגבש הפסקת אש בסוף פברואר 2016, ומה שחשוב יותר – לכפות אותה על בני-חסותם הסורים – הישג שכמותו לא ניתן היה להעלות על הדעת כמה שבועות קודם לכן.¹³

נראה, אפוא, שנוכח הדילמה הסורית בחרו הרוסים לפעול במהלך תלת-שלבי שראשיתו השגת הפסקת אש, והמשכו נכונות לבחון את האפשרות להגיע להסדרה של המצב בסוריה, המבוססת על חלוקתה – גם אם באופן זמני – בין המשטר למתנגדיו, לפי קווי הפסקת האש הנוכחיים המשמרים בידי בשאר אל-אסד את השליטה על ליבה של המדינה – אותה רצועה הנמתחת מהבירה דמשק אל הצפון, אל העיר חלב והחוף העלווי, ודרומה אל העיר דרעא. במסגרת זו העלה הנשיא פוטין עצמו בראשית מארס 2016 את אפשרות הפיכתה של סוריה למדינה פדרלית,¹⁴ דהיינו, חלוקתה לישויות משנה: מדינת בהנהגת בשאר במערב המדינה (המבוססת על יסוד עלווי מובהק וברור מאי פעם, מעין "עלוויסטן"), לצידה מובלעות של המורדים המתונים המצויים בקשר עם ארצות-הברית, שאליהם תחבור אולי, בגילוי של פרגמטיות, 'חזית הסיוע' (ג'בהת אל-נוסרה), ולבסוף, אוטונומיה כורדית בצפונה של המדינה, שעל צעדים ראשונים לכינונה הכריזו הכורדים עצמם באמצע מארס 2016.¹⁵

לבסוף, בצעד שלישי משלים, הודיע פוטין במפתיע ב-14 במארס 2016 על הסגת הכוחות הרוסיים מסוריה לאחר שאלו, כך לדבריו, השלימו את משימותיהם

בסוריה.¹⁶ המהלך הרוסי התקבל בהפתעה וגם בחשדנות, ודווח אף שלא תואם מראש עם איראן ואפילו לא עם בעל-הברית של רוסיה בדמשק – בשאר אל-אסד. הרוסים החלו להסיג מקצת מכוחותיהם מהמדינה, אבל הדגישו כי יוסיפו לשמור על נוכחות אווירית בבסיס בחמימים ועל נוכחות ימית בבסיס בטרטוס – שניהם בחוף הסורי. הם גם הדגישו כי נוכחות זו תאפשר להם להוסיף להילחם בטרור ככל שיידרשו. משמע, מדובר היה במהלך הצהרתי, גם אם לא היו לו השלכות מעשיות על היקף הנוכחות הרוסית בסוריה, ועל מידת הנוכחות של מוסקבה להשקיע עצמה במלחמה במדינה זו.¹⁷

רוסיה נותרה שחקן משמעותי בסוריה, אבל תמיכתה של איראן השולחת לוחמים איראנים ושיעים ללחום את מלחמתו של בשאר אל-אסד – אם כי לא בהתלהבות רבה ובמספרים מצומצמים ומחושבים – נותרה חיונית מתמיד. ברית אינטרסים צינית מחושבת זו עתידה להימשך כל עוד יימשכו הקרבות בסוריה, אבל בוודאי שאינה יכולה להסתיר את חילוקי הדעות בין טהראן למוסקבה באשר ליום שאחרי סיום המלחמה, בשאלה אם סוריה תהיה מדינה בחסות איראנית או דווקא רוסית. לחילוקי דעות אלו יש פוטנציאל להתפתח למשבר אמיתי, שעשוי להעמיד את המשטר הסורי בפני דילמה לא פשוטה – טהראן או מוסקבה. בהקשר זה חשוב להדגיש כי הרוסים לא שידרו, בניגוד לאיראן, מסר של מחויבות אישית כלפי בשאר, הגם שנראה כי החזיקו בדעה שסילוקו בלא למצוא תחליף – שאינו בנמצא בהישג יד מתוך המערכת הצבאית-ביטחונית הסורית, ואף מן העדה העלווית – עלול להביא לקריסת המערכת הסורית בשל חולשתה.¹⁸ מבחינתה של ישראל היה בהתפתחויות בסוריה כדי לעורר דיון ער במדיניות ישראל לגבי המלחמה בסוריה. בסופו של דבר היה ברור לירושלים כי המציאות הנוחה של מלחמת כול בכול עשויה להסתיים מוקדם מן הצפוי, בין אם בניצחון של המשטר שיחזק את איראן ואת חזבאללה, או לחלופין בהסדרה של המציאות הקיימת, שפירושה המשך נוכחות של גורמים בעייתיים עבור ישראל בשטח – בין אם קבוצות אסלאמיות רדיקליות ובין אם אנשי חזבאללה ולוחמים איראנים, שכל אחד מהם יחזק את מעמדו בסוריה בחסות ההסדר המתגבש. אלא שישראל נותרה, בעיקרו של דבר, צופה מן הצד בעלת יכולת מוגבלת לעצב את

המעורבות הרוסית-איראנית בסוריה בלמה את תנופת המורדים, שניצבו חודשים ספורים קודם לכן בשעריה של דמשק. מעורבות זו הפכה את רוסיה לשחקן הפעיל והמשמעותי בזירה הסורית, ואפשרה לרוסיה לקדם מהלך של הפסקה, גם אם זמנית, בקרבות במדינה

המציאות הסורית, או אף להשפיע עליה.

לסיכום, המעורבות הרוסית-איראנית בסוריה שהחלה בספטמבר 2015 בלמה את תנופת המורדים, שניצבו חודשים ספורים קודם לכן בשעריה של דמשק.

מעורבות זו אפשרה למשטר הסורי לחזק את אחיזתו באותה "סוריה הקטנה" שנותרה בשליטתו – רצועה צרה הנמתחת מדמשק צפונה אל העיר חלב ואל החוף העלווי, מעוזו של המשטר, ודרומה אל עיר הגבול הדרומית דרעא. מעורבות זו לא הביאה, עם זאת, להכרעת המורדים ולחיסולו של המרד, אבל הפכה את רוסיה לשחקן הפעיל והמשמעותי בזירה הסורית, ואפשרה לרוסיה לקדם מהלך של הפסקה, גם אם זמנית, בקרבות במדינה.

אפשר שהרוסים האמינו בתחילה כי בכוחם להכריע את המערכה, להחזיר לידי בשאר את השליטה על כל מערבה של סוריה ומשם לפנות מזרחה, בניסיון להוציא מידי ארגון דאע"ש את השטחים הסוריים שעליהם השתלט לפני כשנה. אלא שנראה כי הם הגיעו למסקנה שהמצב בסוריה נותר חסר תקווה, וכי אין בכוחו של בשאר לחבר מחדש את חלקיו של הפסיפס הסורי שנופץ, ולפיכך ראוי לבחון את אפשרות כינונה של אותה "סוריה הקטנה" (מעין "עלוויסטן"), שבה שולט בשאר כיום, כבסיס רוסי וכגחלת לוחשת שתאפשר את תחייתה של המדינה הסורית ביום מן הימים.¹⁹ זהו, כמובן, תרחיש אופטימי מאוד בעבור בשאר ובעלי-בריתו, והדרך למימושו עדיין ארוכה. אבל בשאר אל-אסד שאותו הספדנו עד לא מזמן מתברר כשורד הגדול מכולם, ומעורבותה של רוסיה אכן העניקה לו רוח גבית ותנופה שאפשרה לו לקום כעוף החול ולפרוס כנף.

הערות

- 1 ראו אייל זיסר, "המלחמה בסוריה – מאבק ההישרדות של בשאר אל-אסד – בואו של הנס?", **עדכון אסטרטגי**, כרך 18, גיליון 3, אוקטובר 2015, עמ' 26–34.
- 2 ראו למשל Lizzie Dearden, "Syria conflict: Idlib city falls to Jabhat al-Nusra as President Assad's forces flee, jihadists claim," *Independent*, March 28, 2015, <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-conflict-idlib-city-falls-to-jabhat-al-nusra-as-president-assads-forces-flee-jihadists-claim-10141020.html>; The Carter Center, Southern Syria Conflict Update, July 10, 2015, https://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/conflict_resolution/syria-conflict/southern-syria-conflict-update-july2015.pdf
- 3 נ. מוזס, על המעורבות הצבאית הרוסית בסוריה, ממר"י, המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון, 13 בספטמבר 2015, <http://www.memri.org/cgi-webaxy/sal/sal>, 2015, pl?ID=875141_memri&act=show&dbid=articles&dataid=3962; האיראנית ראו ניתוח פרופיל ההרוגים בקרב משמרות המהפכה האיראניים בסוריה, שספגו אבדות קשות בחודש האחרון (עדכני ל-16 בנובמבר 2015) ד"ר רז צימט, 25 במארס 2016, מרכז המחקר למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית, <http://www.terrorism-info.org.il/he/articleprint.aspx?id=20909>
- 4 ראו עמוס הראל, "אסד, איראן וחזבאללה נערכים למתקפה נרחבת בחלב", **הארץ**, 14 באוקטובר 2015, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/1.2751635>
- 5 ראו רועי קייס, "אחרי 5 שנים, נקודת מפנה? אסד בשערי חלב", *Ynet*, 6 בפברואר 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4762506,00.html>

- Al-Jazeera*, "Tide turns in Syrian war with capture of key town in southern Syria," January 26, 2016, <http://www.aljazeera.com/news/2016/01/syrian-army-captures-key-southern-town-rebels-160126040829177.html>;
- חדשות 2**, צבא סוריה מסתער על תדמור, 25 במארס 2015, http://www.mako.co.il/news-channel2/Channel-2-Newscast-q1_2016/Article-0886cf4ce2aa351004.htm
- 6 רועי קייס, "מפקד "צבא האסלאם" חוסל: מכה קשה למורדים באסד", *Ynet*, 26 במארס 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4744327,00.html>
- 7 ראו Aron Lund, *The Death of Zahran Alloush, Syria Comment*, 25 December 2015.
- 8 ראו עמוס הראל, "הערכה בישראל: המערכה הרוסית בסוריה תיתקל בקשיים", **הארץ**, 21 באוקטובר 2015, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2756873>
- 9 ברק רביד, "השר יעלון בביקורת על הממשל האמריקאי: "ארה"ב לא יכולה לשבת על הגדר", **הארץ**, 5 בדצמבר 2015, <http://www.haaretz.co.il/news/politics/1.2791579>
- ראו גם עמוס הראל, "רוסיה לא מסתפקת בייצוב שלטון אסד, ומתכוננת למתקפה נרחבת בצפון סוריה", **הארץ**, 9 באוקטובר 2015, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.2747824>
- 10 Syrian President Bashar al-Assad: "Our goal is to recapture the whole of Syria," <https://syrianfreepress.wordpress.com/2016/02/13/al-assad-afp>;
- Ian Black, Kareem Shaheen, "Syrian president Bashar al-Assad vows to retake whole country," *The Guardian*, February 12, 2016, <http://www.theguardian.com/world/2016/feb/12/syrian-president-bashar-al-assad-vows-to-retake-whole-country>
- 11 ראו בנדטה ברטי, האם יש (סוף סוף) סיכוי לשלום בסוריה? **מבט על**, גיליון 786, 12 בינואר 2016, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=11250>
- 12 לקראת שיחות עם אסד: הסכם בוועידת האופוזיציה הסורית בריאד, 10 בדצמבר 2016, וואלה! <http://news.walla.co.il/item/2914598>
- 13 "רוסיה וארה"ב הסכימו על הפסקת אש בסוריה", *Ynet*, 12 בפברואר 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4765344,00.html>
- 14 For me, it is not borders that matter," Vladimir Putin: The Interview, Nicolaus Blome, Kai Diekmann, *Bild*, January 11, 2016, <http://www.bild.de/politik/ausland/wladimir-putin/russian-president-vladimir-putin-the-interview-44092656.bild.html>
- 15 צבי בראל, "פוטין הפך את סוריה למגרש המשחקים הפרטי שלו", **הארץ**, 8 בפברואר 2016, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.2845095>
- על אודות ההכרזה הכורדית על כינונה של פדרציה כורדית בצפונה של סוריה ראו, "מפרקים את סוריה: הכורדים יכריזו על הקמת פדרציה בצפון", *Ynet*, 16 במארס 2016, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4779231,00.html>
- 16 נתן פרל, "פוטין הפתיע: המשימות הושלמו – צבא רוסיה מתחיל לסגת מסוריה", **חדדים** 10, 14 במארס 2016, <http://www.ch10.co.il/news/264263>
- 17 עמוס הראל, "הוצאת הכוחות מסוריה: המדיניות של פוטין נותרת אניגמה", **הארץ**, 15 במארס 2016, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.2883247>
- 18 מעריב, "איראן: גורלו של בשאר אסד הוא קו אדום מבחינתנו", 8 בדצמבר 2015, <http://www.maariv.co.il/breaking-news/Article-516553>
- 19 צבי בראל, "התוכנית הרוסית לחלוקת השלל הסורי", **הארץ**, 4 במארס 2016, <http://www.haaretz.co.il/news/world/middle-east/.premium-1.2872304>